

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο διεθνής τουρισμός, στα πλαίσια του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας, δημιουργεί ένα σύνολο δομών που απορρέουν από τη γεωγραφική κατανομή των φυσικών, πολιτιστικών, ανθρωπολογικών, οικονομικών, τεχνολογικών κτλ. πόρων, καθώς και από τις διαμορφούμενες σχέσεις Βορρά - Νότου.

Η Ελλάδα, κατεξοχήν χώρα υποδοχής των διεθνών τουριστών, καθ' όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου έως σχεδόν και σήμερα, στήριξε την τουριστική της ανάπτυξη σε ένα μοντέλο που "λειτούργουσε από μόνο του", λόγω παντελούς έλλειψης μακροχρόνιου τουριστικού σχεδιασμού, με κύριο χαρακτηριστικό το μαζικό, οργανωμένο, παραθεριστικό και εξωστρεφές πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας του τουρισμού (διεθνής τουρισμός).

Τα παραπάνω είχαν ως συνέπεια:

- Την περιβαλλοντική αλλοίωση και την αισθητική υποβάθμιση των πλέον ευαίσθητων και καλαίσθητων τοπίων και τοποθεσιών.
- Την υιοθέτησής μας "περιοριστικής αντίληψης" περί τουρισμού, ως μιας παθητικής κατανάλωσης τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών.
- Την υπέρμετρη συγκέντρωση της ζήτησης τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών σε μία περιορισμένη χρονικά περίοδο, με σημαντικές επιπτώσεις στην ποιότητα των διακοπών.
- Την υπέρμετρη τουριστική ανάπτυξη της παράκτιας ζώνης, σε αντιπαράθεση με την ανύπαρκτη σχεδόν τουριστική ανάπτυξη της αγροτικής ζώνης και των ορεινών όγκων.
- Την κυριαρχία μιας εμπορευματοικού τύπου, πολιτιστικά και οικονομικά, τουριστικής προσφοράς ως προς τις διακοπές των αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών.
- Τη χαμηλή οικονομική αποδοτικότητα των τουριστικών καταλυμάτων.

- Την απουσία εναλλακτικών κοινωνικών μοντέλων τουριστικής ανάπτυξης στην αγροτική ζώνη και τους ορεινούς όγκους.
- Τη μειωμένη ανταγωνιστικότητα της τουριστικής προσφοράς, εφόσον το στερεότυπο της προβαλλόμενης εικόνας (image) υπερισχύει της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών.

Η τουριστική ανάπτυξη της χώρας αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση των πλεονεκτημάτων και στην ελαχιστοποίηση των μειονεκτημάτων που αποφέρει η μεγέθυνση του τουρισμού, που αποτελεί στόχο και επιδίωξη της τουριστικής πολιτικής.

Η οικονομική προσέγγιση του τουρισμού απαιτεί την ακριβή και σε βάθος γνώση των μηχανισμών που τον διέπουν, καθώς και της οικονομικής τους ανάλυσης, ώστε η δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων αυτών των αναλύσεων στα κέντρα αποφάσεων (κράτος, τουριστικοί επιχειρηματίες) να μπορεί να συμβάλει στην εκπόνηση και την υλοποίηση των τουριστικών πολιτικών σε διεθνές, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Η εφαρμογή των πολιτικών που αφορούν τον τουρισμό προϋποθέτουν:

- Την ακριβή και σε βάθος γνώση των μηχανισμών που διέπουν τη λειτουργία του τουριστικού τομέα.
- Την οικονομική ανάλυση αυτών των μηχανισμών.
- Την γνωστοποίηση των αποτελεσμάτων της οικονομικής ανάλυσης στα κέντρα αποφάσεων.
- Την οριοθέτηση των δράσεων των κρατικών φορέων στον τουριστικό τομέα.

Ο βαθμός οικονομικής ανάπτυξης και διοικητικής αποκέντρωσης της χώρας υποδοχής των τουριστών επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τους στόχους και τις επιδιώξεις της τουριστικής πολιτικής, καθώς και την προσαρμοστικότητά της στις ανάγκες των τουριστών και του πληθυσμού υποδοχής. Στις οικονομικά αναπτυγμένες χώρες, που χαρακτηρίζονται για τις αποκεντρωμένες διοικήσεις τους, οι τουριστικές πολιτικές αποβλέπουν στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ικανοποίηση των παραπάνω αναγκών.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες, η ανεπαρκής έως ανύπαρκτη διοικητική αποκέντρωση, με συνέπεια την έλλειψη “εξειδικευμένων τουριστικών δομών” σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, σκιαγραφούν τη μορφή της τουριστικής ανάπτυξης.

Οι “εξειδικευμένες τουριστικές δομές” σε εθνικό, περιφερειακό και το-

πικό επίπεδο αποτελούν απόρροια της αναπτυξιακής διαδικασίας, ενώ διαρθρώνονται και αναπτύσσονται ανάλογα με το βαθμό οικονομικής ανάπτυξης και διοικητικής αποκέντρωσης της χώρας.

Οι χωρικές ενότητες υποδοχής των τουριστών (περιφέρεια, νομός, δήμοι και κοινότητες), με σημείο αναφοράς τους δήμους και τις κοινότητες, καλούνται να ικανοποιήσουν έναν αριθμό αναζητήσεων, προσδοκίων και επιθυμιών που ενεργοποιεί η τουριστική μετακίνηση.

Η κεντρική διοίκηση και οι περιφερειακοί ή τοπικοί φορείς διοίκησης θεωρούν έως σήμερα ότι ο τουρισμός αποτελεί μια κατεξοχήν οικονομική δραστηριότητα που “λειτουργεί από μόνη της”, τα αποτελέσματα της οποίας βασίζονται ουσιαστικά στην κατασκευή και τη λειτουργία των τουριστικών καταλυμάτων. Ως εκ τούτου, διακατέχονται από μια μονοδιάστατη και περιοριστική περί τουρισμού αντίληψη.

Οι δήμοι και οι κοινότητες, μη διαθέτοντας τεχνικά και χρηματοδοτικά μέσα, διαδραματίζουν συνήθως παθητικό ρόλο ως προς το “κυρίαρχο μοντέλο” τουριστικής ανάπτυξης (μαζικός, οργανωμένος, παραθεριστικός τουρισμός), χωρίς ωστόσο να είναι σε θέση συχνά, λόγω των παραπάνω περιορισμών, να επέμβουν ουσιαστικά στην αντιμετώπιση θεμάτων που σχετίζονται με το φυσικό και δομημένο περιβάλλον, καθώς και με τον πληθυσμό υποδοχής.

Ωστόσο, η κοινωνικο-οικονομική διάσταση του τουρισμού δεν πρέπει να απομονώνεται από εκείνη της χωρικής, εφόσον η επιχειρούμενη πρακτική της διοικητικής αποκέντρωσης της χώρας, καθώς και η επιδίωξη του συνόλου των χωρικών ενότητων να επωφεληθούν των συγκριτικών πλεονεκτημάτων που διαθέτουν για να αναπτυχθούν θεωρείται απαραίτητη, ιδιαίτερα για την αγροτική ζώνη και τους ορεινούς όγκους ή τις κορεσμένες και κατά συνέπεια επιβαρημένες χωρικές ενότητες της παράκτιας ζώνης, στα πλαίσια του οικονομικού τους σχεδιασμού.

Η Ελλάδα, μια χώρα με συγκεκριμένη θέση στα πλαίσια του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας, παρουσιάζει μια τουριστική ανάπτυξη που αποτελεί απόρροια της οικονομικής της ανάπτυξης.

Η τουριστική ανάπτυξη της χώρας σκιαγραφείται σε μεγάλο βαθμό από την ασκούμενη τουριστική πολιτική σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και αφορά την παράκτια και αγροτική ζώνη, καθώς και τους ορεινούς όγκους σε επίπεδο χωρικών ενότητων.

Η επιχειρούμενη διοικητική αποκέντρωση της χώρας στερείται επί του παρόντος “εξειδικευμένων τουριστικών δομών”, οι οποίες αφενός

θα είναι σε θέση να αναλάβουν μία σειρά αρμοδιοτήτων τουριστικού προσανατολισμού στις αποκεντρωμένες διοικήσεις (περιφέρεια, νομοί, δήμοι και κοινότητες) και αφετέρου θα μπορούν να συμβάλουν στην τουριστική ανάπτυξη κυρίως της αγροτικής ζώνης και των ορεινών όγκων.

Η απουσία τέτοιων “εξειδικευμένων τουριστικών δομών”, με δεδομένη τη θέση της χώρας μας στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας και των επιτελούμενων μεταβολών στις παραδοσιακές και στις νέες τουριστικές χώρες, καθιστά αναγκαία τη δημιουργία αντιστοίχων δομών σε περιφερειακό, νομαρχιακό και τοπικό επίπεδο, στα πρότυπα των αναπτυγμένων χωρών της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής.

Βασική επιδίωξη του παρόντος βιβλίου είναι να παρουσιάσει, στα πλαίσια της διοικητικής αποκέντρωσης της χώρας, το σκεπτικό και τη φιλοσοφία μιας τουριστικής αποκέντρωσης, η οποία συνεπάγεται νέες διοικητικές δομές, αύξηση των αρμοδιοτήτων και πολλαπλασιασμό των πρωτοβουλιών σε περιφερειακό, νομαρχιακό και τοπικό επίπεδο.

Κεφάλαιο 1ο

Ο τουρισμός ως παραγωγικό, καταναλωτικό και διοικητικό σύστημα

1.1. Το τουριστικό σύστημα και η σύγχρονη δυναμική του

Το τουριστικό σύστημα και η οικονομική διάσταση του τουριστικού φαινομένου ερμηνεύονται και ταυτόχρονα οριοθετούνται από την έννοια των χωρικών ενοτήτων οι οποίες ενεργοποιούν τις μετακινήσεις της τουριστικής πελατείας.

Έτσι, ο P. Deffert⁽¹⁾, στα πλαίσια της χωρικής προσέγγισης του τουριστικού φαινομένου, υπογραμμίζει ότι ο τουρισμός αντιπροσωπεύεται από το τρίπτυχο που παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.1.

$$\text{Τουρισμός} = \text{Ταξίδι} + \text{Κατάλυμα} + \text{Αναψυχή}$$

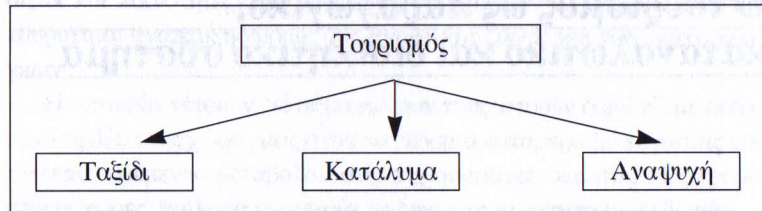
Αυτό το τρίπτυχο αφενός μεν συνθέτει τον κορμό της τουριστικής βιομηχανίας, αφετέρου δε απεικονίζει τη διασπορά ή τις συγκεντρώσεις των τουριστικών ροών από το κέντρο προς τις περιφερειακές χωρικές ενότητες.

Στα πλαίσια αυτά των διαμορφούμενων τουριστικών ροών, το τουριστικό σύστημα μπορεί να οριοθετηθεί με τη χρήση μιας δυοδιάστατης χωρικής προσέγγισης⁽²⁾, η οποία προϋποθέτει τη διάκριση μεταξύ των ζωνών προέλευσης και υποδοχής των τουριστών (βλ. Διάγραμμα 1.2, το οποίο διακρίνεται σε τέσσερα αντίθετα ανά ζεύγος τμήματα).

Η διάκριση των ζωνών προέλευσης και υποδοχής των τουριστών σε δύο τμήματα αντανακλά αφενός μεν:

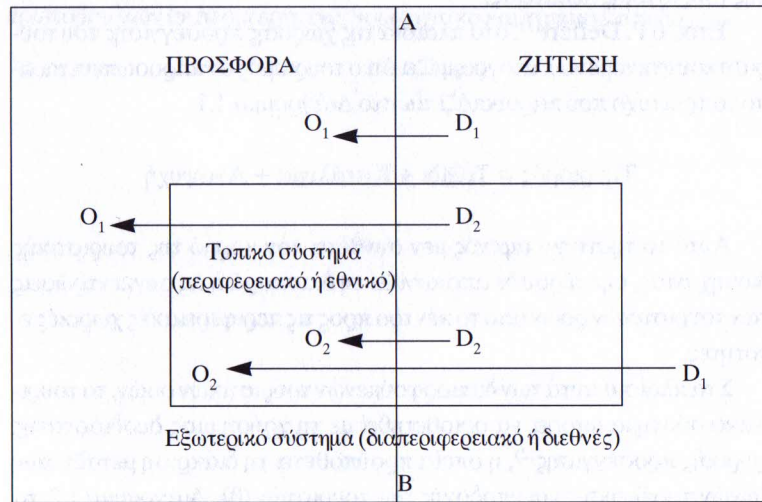
- μια εξωτερική ή αλλοδαπή ζήτηση (D_1), η οποία χαρακτηρίζεται κατεξοχήν ομογενής,
- μια εγχώρια ή ημεδαπή ζήτηση (D_2), αφετέρου δε:

Διάγραμμα 1.1. Η διάρθρωση του τουρισμού σύμφωνα με το τρίπτυχο του D. Deffert

- μια εξωτερική ή αλλοδαπή προσφορά (O_1), η οποία από χρηματοδοτική άποψη θεωρείται ομογενής,
- μια εγχώρια ή εθνική προσφορά (O_2).

Διάγραμμα 1.2. Χωρική διάρθρωση των ζωνών προέλευσης και υποδοχής των τουριστών

Πηγή: J. M. Thurot

Ως εκ τούτου, η χωρική διάρθρωση του τουριστικού συστήματος μέσω της παρουσίασης των μεταβλητών της ζήτησης και της προσφοράς ανάγει την τουριστική χωρική ενότητα κατά τον J. M. Miossec⁽³⁾ “σε ένα χώρο μετακίνησης και ένα χώρο διαμονής: οι δύο αυτοί τύποι χωρικών ενοτήτων μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά ή ανταγωνιστικά και η σπου-

δαιότητά τους ποικίλλει ανάλογα με τις διαμορφούμενες καταστάσεις”.

Η περιφέρεια, ο νομός και ο δήμος ή η κοινότητα μπορούν να αποτελέσουν, σύμφωνα με την παραπάνω προσέγγιση, αυτοτελείς χωρικές ενότητες μετακίνησης και διαμονής των ημεδαπών και των αλλοδαπών τουριστών.

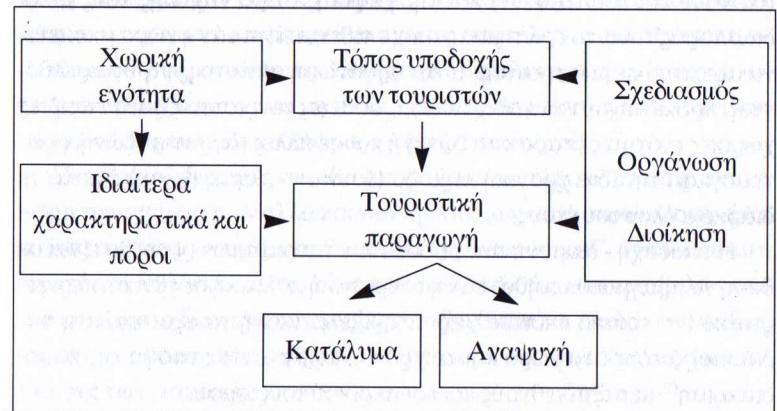
Ο πολλαπλασιασμός των τουριστικών ροών (διεθνείς και εθνικές) και ο χαρακτηρισμός πολλών χωρικών ενοτήτων ως τόπων υποδοχής των τουριστών, οι οποίες οριοθετούνται από τη σχέση που προκύπτει από τα παραπάνω:

$$\text{Διαμονή} = \text{Κατάλυμα} + \text{Αναψυχή}$$

- αφενός μεν απεικονίζουν μια ακολουθία από επιβαρύνσεις και πιέσεις που υφίσταται ο τόπος υποδοχής (οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές)
- αφετέρου δε αναδεικνύουν την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός οργανωτικού-διοικητικού⁽⁴⁾ πλαισίου που να περιλαμβάνει τους ανθρωπογενείς και φυσικούς πόρους, τις δραστηριότητες αναψυχής, τους πολιτιστικούς πόρους κτλ., σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Επομένως, η χωρική τουριστική ενότητα ως τόπος υποδοχής των τουριστών ανάγεται σε χώρο σχεδιασμού υποδοχής, αναψυχής-διαμονής, οργάνωσης και διοίκησης (Διάγραμμα 1.3.).

Διάγραμμα 1.3. Το οργανωτικό και διοικητικό πλαίσιο του τουρισμού στον τόπο υποδοχής των τουριστών

Σύμφωνα με τις προβλέψεις του Π.Ο.Τ.⁽⁵⁾, οι διεθνείς τουριστικές αφίξεις στον κόσμο το 2010 θα αυξηθούν στα 1.018 εκατ. τουρίστες.

Εάν σ' αυτές τις αφίξεις προσθέσουμε και τις μετακινήσεις των ημεδαπών τουριστών στο εσωτερικό των χωρών τους, οι οποίες εκτιμώνται⁽⁶⁾ τέσσερις φορές μεγαλύτερες από εκείνες των διεθνών τουριστών, η παγκόσμια τουριστική ζήτηση για κατανάλωση αγαθών, υπηρεσιών και χώρου χαρακτηρίζεται υπερμεγέθης.

Η Ελλάδα το 2005⁽⁷⁾ θα αυξήσει τις αφίξεις των διεθνών τουριστών σε 14,5 εκατ. άτομα, χωρίς φυσικά να μπορούν να εκτιμηθούν οι μετακινήσεις των ημεδαπών τουριστών στο εσωτερικό της χώρας.

Σύμφωνα όμως με μια έρευνα του "Τμήματος Στατιστικών Τουρισμού" της Ε.Σ.Υ.Ε.⁽⁸⁾ για το 1996, ο αριθμός των ταξιδιών των ημεδαπών τουριστών στο εσωτερικό της χώρας για διακοπές και επαγγελματικά ταξίδια ανερχόταν σε 15,28 εκατ. και 1,23 εκατ. αντίστοιχα.

Οι διανυκτερεύσεις των ημεδαπών τουριστών οι οποίοι είχαν ως κίνητρο της τουριστικής μετακίνησης τις διακοπές, διανυκτερεύσεις οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε όλους τους τύπους τουριστικών καταλυμάτων (ξενοδοχειακά καταλύματα, ενοικιαζόμενα δωμάτια, παραθεριστικές κατοικίες, κέντρα ιαματικού τουρισμού, οργανωμένες κατασκήνωσεις, ξενώνες νέων, σκάφη αναψυχής, οικίες συγγενών και φίλων κτλ.), έφτασαν τα 112,20 εκατομμύρια.

Στα πλαίσια μιας προδιαγραφόμενης αύξησης των τουριστικών ροών (διεθνών και εσωτερικών) και της χωρικής συγκέντρωσής τους ή και διασποράς τους, το ερώτημα το οποίο τίθεται είναι εάν η χώρα σκοπεύει να αρخεστεί σε μια προετοιμία και οργάνωση αντίστοιχη του παρελθόντος, προκειμένου να υποδεχτεί τις πρόσθετες τουριστικές ροές στις ίδιες χωρικές ενότητες (παράκτια ζώνη) ή και σε άλλες (αγροτική ζώνη, ορεινοί όγκοι) την ίδια χρονική περίοδο (Ιουνίου - Σεπτεμβρίου) ή κατά τη διάρκεια όλου του έτους.

Η υποδοχή - διαμονή των πρόσθετων τουριστικών ροών θα είναι σε θέση να πραγματοποιηθεί, εάν η τουριστική πολιτική σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο χαρακτηρίζεται ικανή να εξασφαλίσει την διασπορά τους στο χώρο και το χρόνο, λαμβάνοντας υπόψη της και τη διάκριση⁽⁹⁾ μεταξύ διεθνούς και εσωτερικού τουρισμού.

Στην περίπτωση που η τουριστική πολιτική αδυνατεί να ενσωματώσει στους στόχους της τις προαναφερθείσες μεταβλητές, ο τουρισμός μπορεί να μετατραπεί σ' έναν παράγοντα "κρίσης"⁽¹⁰⁾ με αρνητικές επιπτώσεις στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον.

Ο Ρ. Shackleford⁽¹¹⁾ αναφέρει σχετικά με τους στόχους της τουριστικής πολιτικής ότι αυτοί ακολουθούν την παρακάτω διάταξη:

- στόχοι για τον εγχώριο τουρισμό
- στόχοι για τον περιφερειακό τουρισμό
- στόχοι για το διεθνή τουρισμό.

Οι σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ εθνικού και τουριστικού σχεδιασμού οφείλουν να λαμβάνονται υπόψη στην ιεράρχηση των στόχων του τουριστικού σχεδιασμού σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Η Ελλάδα, σύμφωνα με μια μελέτη των Ηνωμένων Εθνών (Use of Mediterranean Cost for Tourism)⁽¹²⁾, δύναται να υποδεχτεί 9 εκατ. τουρίστες στην παράκτια ζώνη, μέγεθος που απεικονίζει τη χωρική ικανότητα της συγκεκριμένης ζώνης για την περαιτέρω ανάπτυξη του "κυρίαρχου μοντέλου" του μαζικού παραθεριστικού τουρισμού.

Ωστόσο, σήμερα φαίνεται ως μη ορθολογική ή μη σχεδιασμένη αύξηση της τουριστικής συχνότητας στην παράκτια ζώνη, με τα συνήθη χαρακτηριστικά της χωροχρονικής συγκέντρωσης και της συνακόλουθης αστικοποίησής τους.

Ο D. Pearce⁽¹³⁾, αναφερόμενος στην περίπτωση των παράκτιων ζωνών, υπογραμμίζει ότι: "Ο τουρισμός περιορίζεται σε μια εξαιρετικά στενή ζώνη, με μια σχετικά ασθενή αστικοποίηση στα ενδότερα. Η γραμμική της επέκταση μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα μια αδιάκοπη αστικοποίηση της παράκτιας ζώνης, στο μεγαλύτερο τμήμα των αναπτυγμένων περιοχών, ενώ σε άλλες περιπτώσεις αυτή η αστικοποίηση μπορεί να παρουσιάζεται υπό μορφή τουριστικών πόλων".

Οι χωρικές ενότητες που θα μπορούσαν να έλξουν ένα σημαντικό τμήμα των υπαρχόντων αλλά και των πρόσθετων τουριστικών ροών είναι εκείνες της "αγροτικής ζώνης" και των "ορεινών όγκων". Φυσικά αυτή η δυνατότητα εντάσσεται στα πλαίσια των επιτελούμενων μεταβολών στο προφίλ και στα κίνητρα των τουριστών (διεθνών και ημεδαπών) καθώς και στην ορθολογικότερη χρονική κατανομή της περιόδου πραγματοποίησης των διακοπών.

Τα παραπάνω επιβάλλουν μια αναπροσαρμογή των υφιστάμενων αλλά και των νέων τουριστικών δομών, καθώς και των τουριστικών προϊόντων, στις νέες διαμορφούμενες συνθήκες.

Η εξελικτική πορεία της τουριστικής προσφοράς του τόπου υποδοχής, παρ' όλη την αύξηση του ανταγωνισμού και του βαθμού προσαρμογής της στις διεθνείς και εθνικές εξελίξεις, μας επιτρέπει ωστόσο να υπογραμμίσουμε ότι σήμερα αποτελεί όλο και λιγότερο απόρροια των δρασεων των τουριστικών παραγωγών.

Η ποιότητα της τουριστικής προσφοράς του τόπου υποδοχής εξαρτάται όλο και περισσότερο από την ποιότητα του ευρύτερου περιβάλλοντος⁽¹⁴⁾ (φυσικού, κοινωνικού, πολιτιστικού) της χωρικής ενότητας, εντός της οποίας ενεργοποιείται η παραγωγή και η κατανάλωση των τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών.

1.2. Οι τουριστικοί πόροι του τόπου υποδοχής των τουριστών

Σύμφωνα με τον ορισμό του τουριστικού προϊόντος⁽¹⁵⁾, δεν υπάρχουν καθαυτοί τουριστικοί πόροι, αλλά μόνο πόροι χρησιμοποιούμενοι και αξιοποιούμενοι στο πλαίσιο αφενός μεν των τεχνολογικών και των οικονομικών δεδομένων, αφετέρου δε της παραγωγικής τουριστικής διαδικασίας.

Η ένταξη των πόρων στα προγράμματα τουριστικής ανάπτυξης και οργάνωσης μιας χωρικής ενότητας έχει κατεξοχήν οικονομικό και πολιτικό χαρακτήρα⁽¹⁶⁾, χωρίς να λαμβάνονται συνήθως υπόψη άμεσοι τρόποι προστασίας των τουριστικών πόρων και χωρίς να υπάρχουν συγκεκριμένοι και ευδιάκριτοι αναπτυξιακοί στόχοι για τον τόπο υποδοχής των τουριστών.

Ο τόπος υποδοχής των τουριστών, αναλυόμενος είτε υπό τη μορφή της διοικητικής διάκρισης των χωρικών ενότητων (περιφέρειες, νομοί, δήμοι και κοινότητες) είτε υπό τη μορφή της τουριστικής αναπτυξιακής τους διάκρισης (παράκτια ζώνη, αγροτική ζώνη, ορεινοί όγκοι), περιλαμβάνει έναν αριθμό τουριστικών πόρων, οι οποίοι, στα πλαίσια της αποκέντρωσης και της τοπικής τουριστικής ανάπτυξης, επιβάλλεται να καταγραφούν και να αξιοποιηθούν από τους κατεξοχήν διαχειρι-

στές τους, που είναι οι τοπικοί φορείς.

Μεταξύ των πληρέστερων καταγραφών των τουριστικών πόρων συγκαταλέγεται και αυτή που πραγματοποιήθηκε από τον Π.Ο.Τ.⁽¹⁷⁾ το 1980. Τα σημαντικότερα στοιχεία που περιλαμβάνει παρατίθενται στον Πίνακα 1.1.

Πίνακας 1.1. Καταγραφή των τουριστικών πόρων

α) Φυσική κληρονομιά	
Γεωλογικά και γεωμορφολογικά κλιματολογικά στοιχεία	
●	θερμοκρασία
●	ηλιοφάνεια
●	βροχοπτώσεις
●	υγρασία
●	άνεμοι
●	διάρκεια των εποχών
●	καθαρότητα του αέρα
●	πηγές
●	καταρράκτες
●	χειμάρροι
●	ποτάμια
●	λίμνες
●	θάλασσες
●	χλωρίδα
●	πανίδα
●	προστατευόμενες ζώνες
●	κτλ.
β) Ανθρώπινη κληρονομιά	
●	δημογραφικά δεδομένα
●	συνθήκες διαβίωσης
●	μισθοί
●	εργασιακές συνθήκες
●	κατηγοριοποιήσεις του εργατικού δυναμικού
●	ύπαρξη κέντρων επαγγελματικής κατάρτισης
●	αντιλήψεις και απόψεις του πληθυσμού σχετικά με τον τουρισμό
●	βαθμός συμμετοχής του πληθυσμού στους δημοκρατικούς θεσμούς σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο
●	διακοπές μετ' αποδοχών
●	ορθολογική οργάνωση του χρόνου εργασίας και του ελεύθερου χρόνου
●	χρονική κατανομή των διακοπών
●	συνήθειες σχετικά με τις διακοπές
●	επίπεδο εκπαίδευσης, υγείας κτλ.
●	πολιτική σταθερότητα
●	τουριστική εικόνα (image) της περιοχής
●	θεσμικό πλαίσιο που αφορά την τουριστική ανάπτυξη
●	διοικητική οργάνωση της χώρας και της περιφέρειας

<ul style="list-style-type: none"> • ύπαρξη ενός προγράμματος εθνικής και περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης • ύπαρξη ενός προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης • καθορισμός ζωνών, πολεοδομικών ρυθμίσεων κτλ. • κτλ.
<i>γ) Πολιτιστική κληρονομιά</i>
<ul style="list-style-type: none"> • αρχαιολογία • ιστορικά μνημεία • τοπική αρχιτεκτονική • παραδόσεις, φολκλόρ • παραδοσιακοί οικισμοί • κτλ.
<i>δ) Υποδομή</i>
<ul style="list-style-type: none"> • οδικές, σιδηροδρομικές, θαλάσσιες και αεροπορικές μεταφορές • τουριστικοί εξοπλισμοί: μαρίνες, πλαζ, φυσικά πάρκα κτλ.
<i>ε) Ανωδομή</i>
<ul style="list-style-type: none"> • ξενοδοχειακά καταλύματα, οργανωμένες κατασκηνώσεις, χωριά διακοπών, αγροτουριστικά καταλύματα, ξενώνες, εσπιατόρια, καφέ, μπαρ, γραφεία ταξιδίων κτλ.
<i>στ) Οικονομικοί πόροι</i>
<ul style="list-style-type: none"> • δημόσιες χρηματοδοτικές πηγές • οικονομικές ενισχύσεις στην τοπική αυτοδιοίκηση • τραπεζικές πηγές χρηματοδότησης • επίπεδο των τιμών των πρώτων υλών, των οικοπέδων, των υπηρεσιών του εργατικού δυναμικού • οικονομικοί πόροι οι οποίοι μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα μπορούν να χρησιμεύσουν για την ανάπτυξη του τουρισμού, της βιοτεχνίας, του εμπορίου κτλ.

Πηγή: Π.Ο.Τ. (W.T.O.)

Μια άλλη καταγραφή και κατηγοριοποίηση των τουριστικών πόρων του τόπου υποδοχής δίνεται από τον Πίνακα 1.2.

Πίνακας 1.2. Συστατικά στοιχεία του τουριστικού προϊόντος

Τουριστικοί πόροι	Συστατικά στοιχεία
α) Φυσικοί πόροι	βουνά ηφαίστεια φαράγγια σπήλαια λίμνες λιμνοθάλασσες καταρράκτες πηγές πλαζ νησιά φυσικά μορφολογικά φαινόμενα ιαματικές πηγές υποθαλάσσιος πλούτος

β) Πολύσπουκοι πόροι	χλωρίδα πανίδα μνημεία αρχαιολογικοί χώροι μουσεία εκκλησίες μοναστήρια φρούρια κάστρα πύργοι τείχη μονοπάτια παραδοσιακοί οικισμοί
γ) Κοινωνικά χαρακτηριστικά	θρησκεία θρησκευτικές εκδηλώσεις εικαστική τέχνη (συλλογές) τοπικά εδέσματα τοπικές δημιουργίες τοπικές συλλογές πανηγύρια φεστιβάλ συναυλίες εκδηλώσεις τοπικός τρόπος ζωής ήθη και έθιμα
δ) Εγκαταστάσεις άθλησης και αναψυχής	παραλίες πίσστες οα γήπεδα γκολφ λιμένες αναψυχής θεματικά πάρκα γήπεδα
ε) Εγκαταστάσεις διαμονής	ξενοδοχεία οργανωμένες κατασκηνώσεις παραδοσιακοί οικισμοί ορεινά καταφύγια
στ) Χώροι εστίασης και διασκέδασης	εσπιατόρια συνεδριακά κέντρα καφέ, μπαρ καζίνο
ζ) Προσπελασιμότητα	αεροδρόμια ταξί δρομολόγια πτήσεων εσωτερικού ακτοπλοϊκά δρομολόγια εσωτερικού δρομολόγια υπεραστικών λεωφορείων δρομολόγια τρένων
η) Τοπικά μέσα μεταφοράς	ενοικιαζόμενα αυτοκίνητα ταξί λεωφορεία

